

І. А. Сніжко, Л. І. Бабенко (Харків)

Маловідома сторінка наукової біографії Е. М. Кадєєвої

Плідні результати наукової діяльності Володимира Івановича Кадєєва добре відомі науковому загалу [1, с. 11–21]. Але мало хто знає про те, що безпосереднє відношення до археології мала і дружина В. І. Кадєєва, Емілія Михайлівна. Вперше до археологічних розкопок Емілія Чала долучилася по закінченню першого курсу історичного факультету Харківського державного університету. Влітку 1953 р., разом з групою однокурсників та студентами більш старших курсів Е. М. Чала взяла участь у розкопках селища скіфського часу біля с. Островхівка на Зміївщині та Караванського городища поблизу м. Люботин під керівництвом Б. А. Шрамка. Найближчим помічником Бориса Андрійовича у цих дослідженнях був третьокурсник В. І. Кадєєв, призначений у травні того ж року завідувачем університетського археологічного музею [2, с. 48, 49].

Перебіг подій цієї археологічної практики було висвітлено в замітці, надрукованій в газеті Харківського університету. Авторки публікації - студентки Е. Чала та В. Устинова, поділилися своїми враженнями про участь в експедиції, зазначивши, що вона дала можливість розширити знання в галузі археології, ознайомитися з методами польових досліджень. Після закінчення практики студенти з великим інтересом допомагали проводити камеральну обробку матеріалів в археологічному музеї університету [3].

По закінченню Харківського університету у 1957 р. Емілія Михайлівна певний час працювала вихователем спеціалізованої школи для дітей з вадами слуху, а вже з 6 грудня 1960 р. стала до роботи у Харківському історичному музеї на посаді наукового співробітника відділу фондів.

Службова кар'єра Е. М. Кадєєвої у музеї просувалася досить успішно. Вже незабаром вона — старший науковий співробітник. 1 квітня 1966 р. у музеї було створено новий підрозділ — методичний відділ, очолити який було довірено саме Емілії Михайлівні. За декілька років Е. М. Кадєєвою у співавторстві з Л. І. Шрамко було підготовлено цікавий путівник по експозиціям Харківського історичного музею, де з поміж іншого була охарактеризована і археологічна колекція в контексті далекого минулого краю — від кам'яної доби до давньоруського часу (зали 1–3 музейної експозиції) [4, с. 5–13]. Та вже за деякий час Е. М. Кадєєву чекав новий поворот долі.

Харківський історичний музей від моменту його реорганізації з Музею Слобідської України був одним із осередків археологічної діяльності на Харківщині, яку з березня 1932 р. очолив дослідник кам'яної доби І. Ф. Левицький. За два десятиріччя Іваном Федоровичем була проведена велика робо-

та по дослідженню археологічних пам'яток краю, що перервалася лише на час окупації міста. Але у травні 1951 р. через поганий стан здоров'я І. Ф. Левицький вимушений був звільнитися з музею, а наступного року Івана Федоровича не стало. Відсутність професійного археолога спричинила ліквідацію спеціалізованого відділу. 25 жовтня 1952 р. вийшов наказ № 148, згідно якого «з метою покращення організаційно-методичної та культурно-просвітницької роботи» передбачалося «відділ первіснообщинного ладу зберегти в експозиційній структурі в такому ж об'ємі, як він є, а штатну посаду заввідділом вивільнити та передати у знов утворений відділ радянської історії». На довгі роки музей втратив значення одного з провідних центрів археологічних досліджень Харківщини [5, с.10–12].

Період «археологічного забуття» тривав майже два десятиріччя. Цього терміну виявилось цілком достатньо для керівництва закладу, щоб зрозуміти помилковість рішення про ліквідацію у структурі музею спеціалізованого відділу. Наказом № 76 від 12 листопада 1968 р., підписаним директором Харківського історичного музею М. А. Воеводіним, «з метою посилення та більш широкого розгортання археологічної роботи» був створений відділ археології. Завідувачем відділу було призначено Е. М. Кадеєву.

Позитивні наслідки реорганізації структури музею позначилися вже наступного року помітним поживаленням результативної польової діяльності. Влітку до музею звернулися робітники радгоспу «Проходянський» Дергачівського району І. Ф. Авраменко та В. В. Беспалов. Вони передали амфору, знайдену під час будівництва ремонтної майстерні на території радгоспу. Обстежити місце знахідки виїхала Е. М. Кадеєва. Їй вдалося дослідити залишки зруйнованого поховання і згодом опублікувати результати.

Зокрема, було встановлено, що поховання знаходилось на глибині 1,5 м. Кістяк лежав витягнуто на спині головою на північ. Біля ніг знаходились ліпний горщик із глини сірого кольору з прямим дном та лійкоподібними вінцями та малоазійська вузькогорла світлоглиняна амфора. Остання є найбільш інформативною знахідкою цього комплексу. Е. М. Кадеєвою було виявлено дві аналогічні амфори - з колекції Ермітажу та з поховання І ст. н. е. біля с. Новопилипівка, а також встановлено дагу самої амфори, що, відповідно, визначило і хронологічну позицію самого комплексу — І ст. н. е. Це дозволило стверджувати належність поховання до сарматського часу — одного з найменш вивченого періоду давньої історії Харківщини по причині малої кількості виявлених пам'яток.

Опитування на місці дозволило з'ясувати, що в 60 м від зруйнованого поховання знаходилось ще одне, безінвентарне, з північним орієнтуванням кістяка. Це дало можливість припустити існування тут ґрунтового могильника — невідомого до того часу серед сарматських пам'яток в басейні Сіверського Дінця [6, с. 130].

Восени того ж року довелося провести і більш масштабні польові дослідження, спричинені, на жаль, також руйнуванням пам'ятки через будівельні роботи. Цього разу загроза нависла над давнім могильником, що знаходився на північно-східній околиці Балаклеї, праворуч від дороги на с. Волохів Яр, перед залізничним мостом. До спасіння пам'ятки, окрім історичного музею, долучилося Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, а також молодий викладач Харківського державного університету В. К. Міхеєв.

Розкопками було досліджено п'ять поховань, одне з яких належало до катакомбної культури бронзової доби, ще чотири - до раннього середньовіччя. Всі середньовічні поховання знаходились у вузьких прямокутних ґрунтових ямах глибиною 1–2 м.

Перше поховання належало чоловіку, покладеному витягнуто на спині головою на захід. Поховальний інвентар, що складався з бронзового штампованого бубонцю, срібної сережки, залізного ножа з перехрестям, ліпного горщика та амфори з рифленим орнаментом, дав можливість датувати об'єкт другою половиною 9–10 ст.

Друге аналогічно орієнтоване поховання належало жінці. До супровідного інвентарю, крім ліпного горщика, схожого на той, що походив з першого поховання, входили також два прясла, виготовлені з амфорної стінки.

В двох інших похованнях кістяки були орієнтовані головою на північ. В одному простежені лише залишки зеленої мотузки. Друге, зруйноване, містило наступний поховальний інвентар: стремена кочівницького типу, залишки дерев'яного сагайдака (in situ збереглися кістяна накладка, залізна пряжка від реміня, три залізних кільця з залишками шкіри та дерева, фігурна залізна петля з цвяхами для кріплення), п'ять залізних наконечників стріл різних типів, покладених вістрями до дна сагайдака, масивний залізний ніж із залишками дерев'яних піхов.

Усі розкопані поховання знаходились далеко одне від одного. Опитування місцевих жителів показало, що під час земляних робіт тут знаходили поховання з кістяками, покладеними головою на захід, поховання воїнів з конями, інвентар, що за описами, відноситься до салтівської культури, а також два поховання, де кістяки були орієнтовані головою на північ.

Роботи в м. Балаклея показали, що тут знаходиться своєрідний ґрунтовий могильник, в якому поряд з похованнями салтівської культури, трапляються могили, що відрізняються своїм північним орієнтуванням та інвентарем кочівницького типу 9–11 ст. [7, с. 280–283].

Дослідження салтівського могильника біля м. Балаклея у 1969 р. стали щасливою зіркою для В. К. Міхеєва, що осяяла його подальшу долю археолога-польовика. Саме на Балаклійщині та сусідній Зміївщині було відкрито та розкопано ряд ґрунтових могильників салтівської культури — Суха

Гомільша (1974–1982 рр.), Червона Гірка (1984–1994 рр.), Червона Гусарівка (1994–1998 рр.), що значно збагатили уявлення про етнічну ситуацію в регіоні у цей час та принесли В. К. Міхеєву заслужену славу найбільш успішного польового дослідника салтівських старожитностей 70–90-х років.

Але напрочуд вдалий початок самостійної археологічної діяльності раптово обірвався вже на початку наступного року. 9 квітня 1970 р. Е. М. Кадеєва за станом здоров'я звільнилася з музею і посада завідуючого відділом опинилася вакантною. Та незважаючи на такий короткий термін професійної археологічної діяльності, Е. М. Кадеєва назавжди залишиться у літопису давньої історії України автором публікації двох непересічних археологічних пам'яток Харківщини.

Література

1. *Laurea*. К 80-летию профессора Владимира Ивановича Кадеева. (Сб. научных трудов) / Гл. ред. С. И. Посохов. — Х., 2007.
2. *Кадеев В. И.* Воспоминания. — Х., 2013.
3. *Чала Е., Устинова В.* Археологічні розкопки // Сталінські кадри. — 1 вересня 1953. — № 24 (741).
4. *Кадеєва Е. М., Шрамко Л. І.* Харківський історичний музей. Путівник. — Х., 1968.
5. *Бабенко Л. І.* Короткий нарис історії відділу археології Харківського історичного музею // Відділ археології Харківського історичного музею (1991–2010): Бібліографічний покажчик — Х., 2011.
6. *Кадеєва Е. М.* Поховання сарматського часу на Харківщині // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. — К., 1972. — Вип. 4.
7. *Кадеєва Е. М., Міхеєв В. К.* Роботи на Балаклійському могильнику // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. — К., 1972. — Вип. 4.

